

УДК 159.9

Формування понятійного поля «емоційний інтелект» та концептуальні підходи до його розуміння

Орлова Д.В.

Дана стаття пропонує розглянути формування понятійного поля поняття «емоційний інтелект» зустрічним рухом наукової думки – дедуктивним та індуктивним шляхом. Дедуктивний шлях показує спробу поєднати в одному терміні дві сфери – когнітивної та афективної. Індуктивний – розкриває еволюцію виникнення поняття відповідно до умов середовища, задач, об'єкту, предмету та мети дослідження людей. В результаті демонструються розмежування подібних за назвою, проте відмінних за змістом понять «чуттєве судження», «когнітивні емоції», «логіка почуттів», «емоційне мислення», «почуття раціональності», а також практичний, соціальний, емоційний інтелект. Дві групи моделей визначення конструкту – моделі здібностей та змішаній моделі, дозволяють детально проаналізувати головні спільні та відмінні їх риси, а значить наблизитися до уточнення самого поняття, сформувати базу для дослідження структури та подальшого емпіричного вивчення конструкту.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, інтелект, понятійне поле, модель здібностей, змішана модель.

Эта статья предлагает рассмотреть формирование понятийного поля понятия «эмоциональный интеллект» встречным движением научной мысли – дедуктивным и индуктивным путём. Дедуктивный путь показывает попытку объединить в одном термине две сферы – когнитивную и аффективную. Индуктивный – раскрывает эволюцию возникновения понятия согласно условиям среды, задачам, объекту, предмету и цели исследования людей. В результате, демонстрируются разграничения похожих за названием, но отличных за содержанием понятий «чувственное суждение», «когнитивные эмоции», «логика чувств», «эмоциональное мышление», «чувство рациональности», а также практичный, социальный, эмоциональный интеллект. Две группы модели определения конструкта – модели способностей и смешанные модели позволяют детально проанализировать главные общие и отличные черты, а значит, приблизиться к уточнению самого понятия, сформировать базу для исследования структуры и дальнейшего эмпирического изучения конструкта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоции, интеллект, понятийное поле, модель способностей, смешанная модель

This article suggests to consider the conceptual field formation of the term “emotional intelligence” with the help of the opposite scientific methods — deductive and inductive. Deductive approach demonstrates an attempt to combine two areas — cognitive and affective — in one term. Inductive method reveals the evolution of the concept origin according to environmental conditions, tasks, object, subject and goal of the study. As a result, the research demonstrates differentiation of the terms which are similar in name, but different in meaning: “sensory judgment”, “cognitive emotions”, “affective logic”, “emotional thinking”, “sense of rationality”, as well as practical, social and emotional intelligence. Two groups of construct determination models, which are ability models and mixed models, provide an opportunity to detailed analysis of their main common and distinctive features, and thus to get closer to elaboration of the concept, form a basis for further study of the structure and empirical investigation of the construct.

Keywords: emotional intelligence, emotions, intelligence, conceptual field, ability model, mixed model.

Проблематика емоційного інтелекту виникла в результаті намагань знайти ресурс для підвищення ефективності діяльності людини: когнітивної та інтелектуальної діяльності на виробництві, міжособистісної взаємодії та реалізації індивідуального потенціалу людини. Інтерес до цієї теми широкого кола виробників, менеджерів, психологів, педагогів спричиняє поширення великої кількості міркувань та досліджень з приводу суті поняття, структури, прикладного значення, властивостей, а також методик його вимірювання, формування та розвитку.

Проте, напрацювання часто мають ізольований характер (викладення оригінальної думки, розвиток її у власну структуру, пропозиція сфер застосування і методик вимірювання та розвитку – Р.Бар-Он; Дж.Майер, П.Селовей, Д.Карузо; Д.Гоулман; Т.Бредберрі та Дж.Гривз; Д.В.Люсін; М.Кетс де Вріс; М.Чапмен [34; 39; 18; 12; 27; 48] та непослідовні (створення вузько спрямованої методики дослідження чи розвитку на базі визначення одного автора, структурі іншого). Фактично, поряд з актуальністю та важливістю даної теми, до сьогоднішнього дня, немає однозначного визначення конструкту «емоційний інтелект», чіткої структури, а психометричні процедури не корелюють одна з одною. За цим можуть приховуватися різні психічні здібності та властивості особистості.

Тому метою цього теоретичного дослідження є інтеграція існуючих напрацювань та визначення меж поняття «емоційний інтелект». Конкретизація його за суттєвими ознаками та властивостями дозволить створити міцну основу для побудови структури конструкту, поширення сфер застосування, а також розробки програми розвитку цієї здібності. Напрацювання в руслі інтеграції для визначення поняття вже є у працях І.М.Андрєєвої, І.О.Іванової, Г.Г.Гарскової, С.П.Дерев'янка, Д.В.Люсіна, О.А.Сергієнко та І.І.Ветрової.

Термін «емоційний інтелект» включає в себе дві сфери: когнітивні («інтелект») та афективні («емоції») процеси. Величезну кількість релігійних, філософських та наукових праць присвячено

протиставленню, домінуванню одного та підкорення іншого, а пізніше і взаємодії цих категорій.

Загальний інтелект, за визначенням В.М.Дружиніна (general – фактор загальної розумової енергії, генеральний фактор, генеральний інтелект) – розумова здібність, що впливає на виконання будь-якої діяльності, проявляється в якості, швидкості та точності рішення мисленевих задач, в темпі та успішності навчання, продуктивності професійної діяльності та рівні соціальної адаптованості [23, с. 351].

«Емоція – рефлекторна адаптивна психофізіологічна реакція, що пов'язана з виявом суб'єктивного пристрасного відношення (у вигляді переживання) до значимої ситуації та її завершення і сприяє організації та забезпеченню доцільної з точки зору цілісності та збереження організму поведінки людини та тварини», таке визначення дає Є.П.Ільїн – провідний вітчизняний дослідник цієї теми [25, с. 35].

Серед всіх підходів до розуміння поняття та окремих його визначень можна виділити два зустрічних шляхи руху наукової думки: дедуктивний та індуктивний.

I. Дедуктивний шлях формування понятійного поля – характеризується рухом думки від загального до часткового.

Внаслідок взаємозв'язку інтелекту та емоційно-вольової сфери виникло понятійне поле, в якому через міграцію фокусу уваги дослідників розкриваються види їх відношень:

1. Інтелектуальна діяльність обумовлює характер переживання емоційних процесів та станів, а значить «інтелект регулює психічну активність, [в т.ч. і емоційну]» (Л.Терстоун) [28, с. 273], «існує інтуїтивна оцінка суб'єкта, що передує переживанню власне емоції» (М.Арнолд) [25, с.95], «емоції є функцією розуму, тобто пов'язані з оцінкою ситуації, подій та можливих альтернатив» (Р.Лазарус), «емоційність передує когнітивним процесам» (Л.Шпітц, К.Шерер, Ф.Данеш, У.Грей, А.Ортоні, Дж.Клор та А.Коллінз) [3, с.86], «емоційно-оціночне судження виникає до усвідомлення предметно-логічного висловлювання» (Р.Браун), «визначення користі/шкоди ситуації чи події визначає те чи інше переживання» (Вайнер) [25, с.95-100], «когнітивна оцінка – важливий процес в переживанні емоцій» (К.Ізард), [25, с.35].

Даний вид взаємовідношення дослідники вдало позначили поняттями «чуттєве судження» (М.Арнолд) та «когнітивні емоції» (К.Шерер).

2. Емоції визначають, підтримують, спрямовують, інтегрують та регулюють інтелектуальну діяльність, а значить «почуття раціональності» – перша практична вимога, яку повинно задовольняти всяке філософське поняття, тобто як критерій достовірності наукових праць» (У.Джемс), «ідея ... діє тільки тоді, коли її пережито, коли її супроводжує почуття, коли вона збуджує потяги, тобто моторні елементи» (Т.Рібо, 1905) [37, с.341], «афективні уявлення можуть приходити в якості проміжних ланок і в складні акти пізнавальної фантазії, наприклад в умовисновки ..., що спричиняє [його] затінення, відсунення на задній план, ... коли фокус уваги зосереджений на практичній меті, для якої пізнання є лише побічним засобом» (Г.Майер, 1908) [31, с.204], «емоції викликають, підтримують та спрямовують будь-яку діяльність» (Р.Ліпер, 1948).

Цей вид взаємовідношення інтелекту та емоцій відображено у введених поняттях «почуття раціональності» (У.Джемс), «логіка почуттів» (Т.Рібо) та «емоційне мислення» (Г.Майер, Р.Ліпер).

3. Обопільно спрямовані, гармонійні, «взаємопроникаючі» відношення між інтелектуальною та емоційною сферами, де «емоції беруть участь у регуляції мислення та його мотивації, а більшість емоцій інтелектуально опосередковані» (Л.С.Виготський) [15, с.678-679], існує «... єдність емоційного (чи афективного) та інтелектуального всередині самих емоцій, так само як і всередині самого інтелекту» (С.Л.Рубінштейн) [38, с.518], «теоретичне мислення ґрунтується на предметно-чуттєвій практиці», яка скеровується інтелектом (В.В.Давидов) [20, с.546], «...кожна діяльність ... виявляє і когнітивний, і афективний аспекти дії, ... які ні в якому ступені не являються самостійними здібностями» Ж.Піаже [35, с.79-80], безпосередньо-чуттєві змісти та значення набувають особистісного смислу, що «створює пристрасність людської свідомості, сприяє розвитку особистості» і регулює інтелектуальну діяльність (О.М.Леонтьєв) [30, с.190-191], «формування особистості повинно відбуватися таким чином, що пізнавальні та афективні процеси, ...контрольовані та не контрольовані свідомістю, виступали б деякому гармонійному відношенню один до одного» (Л.І.Божович) [10, с. 99], при порушенні емоційної координації інтелектуальної діяльності з'являються особливості «порушення критичності оцінки ситуації та дій, неможливість корекції діяльності, неможливість її планування, виокремлення етапів (проміжних цілей), пониження ініціативи, розрив між мотивами та умовами діяльності, відсутність гіпотез, попереднього орієнтування, прагнення до стереотипу, відсутність передбачення ефекту дій та розпад мислительної діяльності, неможливість гнучкої цілеспрямованої діяльності» (О.К.Тихомиров) [44, с.29-30], «в якості інтегратора когнітивної та афективної сфер» виступає стильова система (М.О.Холодна) [46, с.141-142], взаємозв'язок між емоційними, вольовими та когнітивними процесами носить характер «взаємопроникнення» (А.В.Брушлінський) [13, с.125].

Можна сказати, що саме під час дедуктивного руху наукових досліджень різних типів взаємовпливу інтелектуальної та афективної сфер виникають перші спроби поєднати в одному термінові різні аспекти їх взаємодії. Що і відображено в подібних за назвою, але відмінних за змістом поняттях. Так виникають смислові праобразы поняття «емоційного інтелекту».

II. Індуктивний шлях формування понятійного поля – характеризується рухом думки від часткового до загального.

Виокремлення поняття «емоційний інтелект» в розрізі зміщення акцентів у середовищі функціонування людини та її провідної діяльності, задач дослідження, його об'єкту та предмету обумовлено вітчизняною психологією (Б.М.Теплов, В.М.Мясищев, О.Г.Ковальов, В.С.Мерлін, С.Л.Рубінштейн, К.Платонов) [1, с.7-95; 10, с.99], яка розглядає: формування людини, через діяльність та в діяльності (зміст, зв'язки, відношення, задачі та ін.) (О.М.Леонтьев, К.Альбуханова-Славська та багато інших) [30, с.185; 2, с. 299-310]; людину як цілісну систему (індивід – особистість – індивідуальність); перехід від адаптації до вимог оточуючого середовища – до творчої перебудови середовища та самого себе (Л.І.Божович, Л.І.Анциферова). Описане розуміння формування поняття емоційний інтелект співвідноситься з етапами розвитку феноменальної реальності у концепції формування свідомості людини Є.В.Субботського [43, с.379-400]: перший – в результаті засвоєння практичних дій по відношенню до об'єктів, що доступні для сенсомоторної маніпуляції, другий – за допомогою вербальних суджень про процеси та явища, а третій – за допомогою почуттів та емоцій, які доповнюють світ раціональних конструкцій та сприяють повноцінному розумінню реальності.

Потреба спрогнозувати та підвищити професійну успішність взаємодії людини у системі суб'єкт-об'єктних відносин (з предметами, знаками, продукцією, обладнанням) виробничої діяльності на рівні індивіда, спровокувала спроби розмежувати типи, види інтелекту – Г.Айзенк, Л.Терстоун, Г.Гарднер, та інші. Тоді ж С.Л.Рубінштейн, виділив «практичний інтелект», що спрямований на вирішення задач безпосередньо в дієвому контакті з об'єктивною реальністю і проявляється у практичній повсякденній діяльності [38, с.408-413].

Тісний зв'язок предметної діяльності людини з соціальним оточенням у виробничому процесі дав змогу виокремити поле соціальних здібностей людини. Саме у соціальних відносинах людина намагається досягнути своєї повсякденної, практичної мети діяльності, а її інтелект в них формується та виражається: Ж.Піаже «соціальне життя здійснює безсумнівний вплив на інтелектуальний розвиток тому, що його невід'ємною стороною є соціальна кооперація», Л.С.Виготський «всі вищі психічні функції суть інтеріоризовані відношення соціального порядку» [28, с.262]. Важливо спрогнозувати успішність соціальної взаємодії людини, як особистості у своїх статусно-рольових та ціле-ціннісних (за Б.Г.Ананьєвим) характеристиках інтелекту, розуміти наскільки ефективно людина буде досягати мети виробничої діяльності використовуючи здібності соціальної взаємодії з іншими людьми (суб'єкт-суб'єктні відносини). Так виникло поняття «соціальний інтелект»: «здібність розуміти інших та діяти чи поводитися мудро по відношенню до оточуючих» (Е.Торндайк, 1920) [24], «функціональна композиція людських рис, що сприяють соціальній користі в тому вигляді як вона відображається в самостійності та в служінні іншим» (Е.Долл, 1935) [4, с.85], «соціальний дар, необхідний для тонкої рівноваги в поведінці, який забезпечує гладкість у взаємовідносинах з іншими людьми» у Г.Олпорта, та «повсякденне мислення, як ... мислення в ході безпосередньої комунікації» (Ф.Ч.Бартлетт) [7].

Разом з тим дослідження інтелектуальної діяльності у виробничо-соціальних відносинах, довели, що емоційно-вольові (афективні, мотиваційні, та ін.) складові можуть впливати на інтелектуальну діяльність. Ф.Ч.Бартлетт зазначав «Коли результати повсякденного мислення піддаються сумніву, то це з високою долею імовірності приводить до такого прояву емоцій, яке не є характерним ні для однієї з розглянутих раніше форм мислення» [7, с.594-606], О.О.Бодальов говорив про «своєрідне об'єднання інтелектуальних, емоційних та комунікативних здібностей, які є психологічною основою успішності комунікації з оточуючими», В.Дільтей – «жива діяльність людини є зв'язком інтелекту, почуттів та волі» [37, с.672], Д.Гоулман – «Почуття необхідні для прийняття раціональних рішень, вони вказують нам потрібний напрям, де безпристрасну логіку потім можна буде використовувати найкращим чином. ... емоційний мозок бере участь в логічному мисленні точно так само, як і мислячий мозок» [18, с.55], «... між думками та почуттями немає межі, ... вони відбуваються паралельно та одночасно» – писав Ф.Грін [14, с.196]. На факт проникнення емоцій у мислення як пізнавальний процес в усіх формах та сферах застосування для вирішення практичних та теоретичних задач, не зазначаючи чіткі умови, рамки при яких його дія зберігається і тому лише відображає «емоційність» мислення, як невід'ємну його характеристику вказав У.Пейн (W.Payne), який і ввів у науковий обіг термін «емоційний інтелект» (1985 рік).

Так, з фокусуванням вчених на внутрішньому світові людини, її власному та неповторному «Я», а також необхідності цього «Я» розвиватися та реалізовувати свій потенціал у всіх сферах життя, не тільки пристосовуватись до середовища, а й перетворювати його, виникло поняття «емоційний інтелект».

Враховуючи дану індуктивну логіку формування поняття, а також те, що окремі характеристики у різних типів інтелекту можуть повторюватися (здібності соціально-комунікативної спрямованості: соціальні навички, усвідомлення соціальних взаємовпливів у Д.Гоулмана, здібність до перцептивно-інтерпретативного розпізнання емоцій в міжособистісному контексті у Дж.Майер, П.Селовой, Д.Карузо, сукупність ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації та сприяючих успішності міжособистісної взаємодії у Е.Торндайка, Г.Олпорта), шкала емпатії (М.Форд та М.Тісак), а також емпатія, соціальний інтерес та самоповага у вимірювання соціального інтелекту (Г.Марлоу) [8, с.197-199], а також беручи до уваги принципи розвитку індивідуальності, можна стверджувати, що кожен наступний тип інтелекту включає в себе всю специфіку та задачі попередніх етапів свого розвитку, з уточненням власних особливостей.

Можна сказати, що саме індуктивний шлях формування поля поняття, виокремлює «емоційний

інтелект» з інших логічно попередніх, безумовно важливих типів інтелекту, а також показує перспективи його трансформації.

Таким чином, в процесі зустрічного руху двох науково-пізнавальних шляхів – дедуктивного та індуктивного досить чітко окреслилось поле поняття на стикові когнітивної та афективної сфер, в якому продовжують уточнюватися його характеристики. Основні відмінності у концептуальних підходах до поняття «емоційний інтелект» спричинені широтою перемінних, що входять сюди (емоційні, вольові, особистісні). Так сформувалися дві групи моделей емоційного інтелекту: моделі ментальних здібностей, де емоційний інтелект – це сукупність здібностей, зосереджена на емоціях та їх взаємодії з мисленням (Дж.Мейер, П.Селовей, Д.Карузо, Саарні, Х.Гарднер, Д.Ушаков та ін.) та змішані моделі, в яких емоційний інтелект – це сукупність здібностей з додаванням персональних диспозицій, що не відносяться до здібностей (Р.Бар-Он, Д.Гоулман та ін.).

I. Моделі здібностей, де «емоційний інтелект» розуміється складовою частиною загального інтелекту і відображає взаємодію розумових здібностей та емоцій.

Ця модель сформувалась у руслі розуміння загального інтелекту та оперування емоціями та переживаннями, без залучення вольових (мотиваційних) та особистісних характеристик людини.

1. Концепція інтелектуальної обробки емоційної інформації Дж.Мейера та П.Селовей (2000). Дослідники визначили його як «здібність опрацювати інформацію, яка міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язок один з одною, використовувати емоційну інформацію в якості основи для мислення та прийняття рішень», «здібність почувати та виражати емоції, пов'язувати емоції та думки, розуміти причини емоцій та регулювати емоції в собі та інших» (1997 р.).

До моделі здібностей можна віднести визначення І.М.Андрєєвої «сукупність ментальних розумових здібностей до розуміння власних емоцій та емоцій інших, ... управляти емоційною сферою, що пов'язані з обробкою емоційної інформації» [5, с. 85]; «здібність до розпізнання та інтерпретації емоційних станів інших людей» (Є.Власова, Р.Рігіо) [22, с.110]; С.П.Деревянко «емоційне мислення – пізнавальний процес переробки емоційної інформації», що проявляється у «емоційній поведінці, ... емоційному самопочутті, емоційному контролі та емоційному спілкуванні, динамічні характеристики яких знаходяться в залежності від ступеню актуалізації (загребуваністю ситуацією) емоційного інтелекту» [22, с.90-111]; «здібність розуміти відношення особистості, що репрезентуються в емоціях та управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу» (Г.Г.Горскова) [25, с.243]; Д.В.Ушаков зазначає, що «здібність розуміти переживаємі чи пережиті емоції у себе та інших і ... полягає в тому, щоб поставити емоційність на службу рішення тих чи інших задач, які формуються в рамках раціональної системи поведінки» [45, с.28].

Можна сказати, «емоційний інтелект» з точки зору моделі здібностей – це інтегральна когнітивна здібність опрацювати емоційну інформацію, що проявляється в здібностях переживати та виражати власні емоції, помічати прояв емоційних переживань інших людей, інтелектуально опрацювати цю інформацію (аналіз, синтез, оцінка причин та значення цих переживань у себе та інших) та використовувати її для регулювання, управління власними та чужими емоційними станами для ефективної мисленевої діяльності в житті, як в процесі особистісного росту та спілкування.

II. Моделі змішані, в яких «емоційний інтелект» значно виходить за рамки загального інтелекту і відображає взаємодію розумових здібностей з емоціями, волею (мотивами), особистісними рисами.

1. Концепції успішності Р.Бар-Она та «практичної кмітливості» С.Стейна, Г.Бука. Р.Бар-Он визначив емоційний інтелект «набір емоційних, особистісних та соціальних здібностей, що впливають на загальну здібність індивіда успішно справлятися з вимогами оточуючого середовища» [42, с.6].

Підтримують концептуальний підхід Р.Бар-Она його колеги С.Стейн та Г.Бук, які розуміють емоційний інтелект як «набір навиків, що дозволяють нам прокладати свій шлях в складному світі, – особисті, соціальні і ті, що відповідають за життєзабезпечення розумових здібностей в цілому, здоровий глузд, що важко схопити та сприйнятливості, які необхідні для ефективного повсякденного функціонування» [42, с.6], називають його – «практичною кмітливістю» чи «здоровим глуздом» [42, с.13].

2. Підходи емоційного управління Д.Гоулмана, М.Кетс де Вріса. Д.Гоулман, відзначає вміння чи здібності емоційного інтелекту: «створити для себе мотивацію та наполегливо прагнути до досягнення цілі, не дивлячись на провали, стримувати пориви та відкладаючи задоволення, контролювати свої настрої та не давати стражданню позбавити себе здатності мислити, співпереживати та сподіватися» [18, с.61]; «налагоджувати неофіційні мережі (комунікативні, експертні та довірливі) та міцно в них утримуватися, результативно координувати зусилля в межах спільної діяльності, керувати досягненням згоди у спірних питаннях, дивитися на речі з іншої точки зору, переконувати та заохочувати співробітництво, уникаючи конфліктів, проявити ініціативу, брати на себе відповідальність за роботу, яка виходить за межі встановленого завдання, самодисципліна» [18, с.258-259]. Емоційний інтелект – «здібність людини розуміти власні емоції та емоції оточуючих з метою використання цієї інформації задля досягнення власних цілей».

Близьким до концепції Д.Гоулмана можна назвати підхід М.Кетс де Вріс, який говорить про «емоційний потенціал – розуміння та створення мотивацій – своїх та інших людей, ... реалістичне відношення до себе та інших, прийняття людської природи ..., правильне використання почуттів» (М.Кетс де Вріс) [27, с.25, с.50].

3.Потокова концепція Т.Бредбері та Дж.Гривз, в якій розуміють емоційний інтелект як «інтенсивний потік інформаційного обміну між раціональним та емоційним центрами мозку», «об'єднання раціонального мислення та емоційних реакцій» [12,с.28]. Вони визначають його як «здібність виявляти та розуміти емоції (як власні, так і інших людей), а також використовувати розуміння емоцій для управління своєю поведінкою та відносинами з людьми» [12, с. 24].

4.Енергетична концепція Е.Оріолі, Р.Купера, де емоційний інтелект – «здібність почувати, розуміти та ефективно застосовувати силу емоцій, як джерело енергії, інформації, творчості, довіри та зв'язку зі світом» (Е.Оріолі, автор «Карти EQ») [14, с.195], а також «незамінний активатор та посилювач інтелектуальної відваги».

5.Концепція адекватності професора Х.Ріндерманна (в описові та опрацюванні А.фон Канітц) визначає емоційну компетенцію як феномен, що включає в себе множину величин, в тому числі «здібність розпізнавати та виражати емоції, а також адекватно реагувати на них». А.фон Канітц визначає емоційний інтелект як «здібність реалістично оцінювати, які емоції можуть викликати вчинки, та використовувати ці знання для знаходження розумного рішення» [26, с.29]. Ці дослідники вирішальну роль в емоційному інтелекті відводить усвідомленню (навіть відмінності між почуттями та емоціями полягають в усвідомленні, тобто емоції внаслідок їх усвідомлення стають почуттями) та готовності сприймати емоційні переживання (установці).

6.Концепція інформованості М.Чапмен, розуміє емоційний інтелект як знання того «які почуття переживає що ви та ваші оточуючі і що з цим робити, що здається вам гарними, а що поганим і як від гарного перейти до поганого, знання власних емоцій, чуттєвість та навички керівника, які допоможуть нам бути щасливими та жити максимально довго» [47, с.5].

7.Концепція уявлення про когнітивну здібність Д.В.Люсіна. Автор хоча і дає визначення в руслі моделі здібностей «когнітивна здібність до розуміння та управління емоціями, як своїми так і чужими» (Д.В.Люсін), проте наголошує на тому, що його методика вимірює лише «уявлення людини про свій емоційний інтелект, яке відрізняється від істинного вираження цієї властивості».

Можна сказати, «емоційний інтелект» з точки зору змішаної моделі – це сукупність когнітивних та не когнітивних (емоційних, особистісних та соціальних) здібностей, знань та вмінь переживати, сприймати власні та чужі емоційні стани, розпізнавати та розуміти власні емоції та інших людей, а також управляти ними для того, щоб використовувати цю емоційну інформацію для ефективної взаємодії з реальністю (досягнення цілей та взаємодії з людьми). Тобто, змішані моделі емоційного інтелекту включають всі емоційні, вольові (мотиваційні) та особистісні фактори, які сприяють успішності діяльності і тому розкривають поняття у широкому розумінні.

Таким чином, зустрічний рух наукових шляхів пізнання сформував понятійне поле «емоційного інтелекту». Дедуктивним шляхом дослідники окреслили смислово-понятійне поле, що виникло на стикові когнітивної (інтелектуальної) та афективної (емоційної) сфер. Індуктивним шляхом демонструються особливості філогенезу поняття та місце в загальній логіці розвитку понять типів інтелекту, які витікають один з одного, частково повторюючи попередні характеристики. Так можна говорити про головну особливість емоційного інтелекту – звернення до внутрішнього середовища «Я», налагодження S-«Я»S відносин та максимальне розкриття потенціалу у всіх сферах життя задля гармонійного, повноцінного та щасливого життя. Саме в цьому концептуальному полі даного поняття поляризувалися дві групи моделей – моделі здібностей та моделі змішані. Ключовою відмінністю між ними виключення емоційних, вольових (мотиваційних) та особистісних компонентів (модель здібностей), чи їх включення (змішана модель). Та дати чітке узгоджене визначення поняття «емоційний інтелект» можна тільки після ґрунтовного дослідження структури, прикладного значення, а також взаємозв'язків з іншими складовими психічного людини. Що і являється перспективами подальших теоретичних та практичних досліджень.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Психологическая структура личности и её становление в процессе индивидуального развития человека // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 7-94
2. Альбуханова-Славская К.А. Личность в процес се деятельности и общения // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 299-328.
3. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект» /Ирина Андреева // Вопросы психологии. – 2008. – №5. – С.83-95. – Библиогр.: 74 назв.
4. Андреева И.Н. Об истории развития понятия «Эмоциональный интеллект» // Вопросы психологии. 2008. №5. С.83-93.
5. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как фактор самоактуализации / И.Н.Андреева // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсіна, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.31-39. – Библиогр.: 12 назв.
6. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / Ирина Андреева // Вопросы психологии. – 2006. - №3. – С.78-86. – Библиогр.: 43 назв.
7. Барлетт Ф.Ч. Повседневное мышление//Психология мышления/Под.ред. Ю.Б.Гиппенрейтер,

- В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.594-606.
8. Белова С.С. В психометрических поисках социального интеллекта / С.С. Белова // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.187-215. – Библиогр.: 41 назва.
  9. Белоконов О.В. Эмоциональный и социальный интеллект и феномен лидерства / О.В. Белоконов // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.60-78. – Библиогр.: 37 назв.
  10. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 95-144.
  11. Бредберри Т. Эмоциональный интеллект. Самое важное / Тревис Бредберри, Джин Гривз; Пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 187, [5] с.
  12. Бредберри Т. Эмоциональный интеллект 2.0 / Тревис Бредберри, Джин Гривз; Пер. с англ. П. Миронова. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 192 с.
  13. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.117-125.
  14. Бхарвани Г. Важнее чем IQ! EQ: Эмоциональный интеллект. Тренинг «секретного интеллекта», который даёт эффективность в любом деле / Гиту Бхарвани. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 218, [6] с.
  15. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с, ил. – (Библиотека всемирной психологии).
  16. Гарднер Говард. Структура разума: теория множественного интеллекта: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 512 с.: ил.
  17. Гарскова Г.Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию // Ананьевские чтения-99: Тезисы научно-практической конференции. – СПб., 1999. – С. 25-26.
  18. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Дэниел Гоулман; пер. С англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478, [2] с.
  19. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки; Пер. с англ. – 3-изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.
  20. Давыдов В.В. Особенности теоретического мышления // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.544-547.
  21. Далай-лама, П.Экман. Мудрость Востока и Запада. Психология равновесия. / под научной ред. Р.М. Грановской. – пер. с англ. В. Кузина – СПб.: Питер, 2011. – 304 с.: ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
  22. Деревянко С.П. Эмоциональный интеллект: проблемы категориальности // Психология в современном информационном пространстве: материалы международной научной конференции / Смол. гос. ун-т. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2007. – Ч.1. – С.108-112.
  23. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 368 с.: ил.
  24. Иванова И.А. Основные направления исследования социального интеллекта в отечественной науке и зарубежом / Инна Иванова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2006. – №3.
  25. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2011. – 783 с.: ил.
  26. Канитц, Аня фон. EQ. Управление эмоциями / Аня фон Канитц; [пер. с нем. С.В. Косоротовой]. – 2-е изд., стер. – М.: StartBook, 2010. – 128 с.: ил., табл. – (Лаборатория успеха. Бизнес-рецепты!). – Доп. тит. л. нем.
  27. Кетс де Врис М. Мистика лидерства: Развитие эмоционального интеллекта / Манфред Кетс де Врис; Пер. с англ. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 276 с.
  28. Когнитивная психология. Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
  29. Крайг Ж. Эмоциональный интеллект. Думай, просчитывай, побеждай. – СПб.: Питер, 2010. – 176 с.: ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
  30. Леонтьев А.Н. Деятельность и личность // Психология личности / Райгородский Д.Я. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «Бахрах-М», 2008. – С. 165-196.
  31. Майер Г. Психология эмоционального мышления // Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.204-207.
  32. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект, як інтегральна особистісна властивість // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. №9. С.22-30.
  33. Панов В.Г. Эмоции. Мифы. Разум. – М.: Высш.шк., 1992. – 252 с.
  34. Петровская А.С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров

и процессуальных характеристик управленческой деятельности: диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук: (19.00.03 – психология труда, инженерная психология, эргономика) / Петровская Анастасия Сергеевна; ГОУ ВПО «Ярославский государственный университет имени П.Г.Демидова». – Я., 2007. – 225с.

35. Пиаже Ж. Природа интеллекта // Психология мышления / Под. ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.А. Спиридонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.79-80.

36. Рейковский Я. Эмоции и познание // Психология мотивации и эмоций / Под. ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, М.В.Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – С.430-442.

37. Роменец В.А. Історія психології: ХІХ - початок ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. с.832.

38. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720с, ил. – (серия «Мастера психологии»).

39. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж.Мэйера, П.Сэловей, Д.Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): Руководство. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 176 с. (Методы психологии).

40. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Тест Дж.Мэйера, П.Сэловей, Д.Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v.2.0): Руководство. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 176 с. (Методы психологии).

41. Сергиенко Е.А., И.И.Ветрова. Эмоциональный интеллект: модель, структура теста (MSCEIT V2.0), русскоязычная адаптация / Сергиенко Е.А., И.И.Ветрова // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.308-331. – Библиогр.: 26 назв.

42. Стейн Стивен Дж., Бук Говард І. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи; Пер. з англ. О.А.Латиш. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 384 с.

43. Субботский Е.В. Строящееся сознание. М.: Смысл, 2007. – 423 с.

44. Тихомиров О.К., Ключка В.Е. Эмоциональная регуляция мыслительной деятельности // Вопросы психологии, 1980. №5, С. 23-31.

45. Ушаков Д.В. Социальный и эмоциональный интеллект: надежды, сомнения, перспективы / Д.В.Ушаков // Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с. (Интеграция академической и университетской психологии). – С.11-30. – Библиогр.: 26 назв.

46. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

47. Чапмэн М. Эмоциональный интеллект. / Маргарет Чапмэн [пер. с англ. И.Ющенко]. – М.: Издательство Гиппо, 2010. – 144 с.

Literatura

1. Anan'ev B.G. Psihologicheskaja struktura lichnosti i ejo stanovlenie v processe individual'nogo razvitiya cheloveka // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 7-94

2. Al'buhanova-Slavskaja K.A. Lichnost' v proces se dejatel'nosti i obshhenija // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 299-328.

3. Andreeva I.N. O stanovlenii ponjatija «jemocional'nyj intellekt» / Irina Andreeva // Voprosy psihologii. – 2008. – #5. – S.83-95. – Bibliogr.: 74 nazv.

4. Andreeva I.N. Ob istorii razvitiya ponjatija «Jemocional'nyj intellekt» // Voprosy psihologii. 2008. #5. S.83-93.

5. Andreeva I.N. Jemocional'nyj intellekt kak faktor samoaktualizacii / I.N.Andreeva // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoj psihologii). – S.31-39. – Bibliogr.: 12 nazv.

6. Andreeva I.N. Jemocional'nyj intellekt: issledovanie fenomena / Irina Andreeva // Voprosy psihologii. – 2006. - #3. – S.78-86. – Bibliogr.: 43 nazv.

7. Barlett F.Ch. Povsednevnoe myshlenie // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С.594-606.

8. Belova S.S. V psihometricheskikh poiskah social'nogo intellekta / S.S.Belova // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoj psihologii). – S.187-215. – Bibliogr.: 41 nazva.

9. Belokon' O.V. Jemocional'nyj i social'nyj intellekt i fenomen liderstva / O.V.Belokon' // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoi i universitetskoj psihologii). – S.60-78. – Bibliogr.: 37 nazv.

10. Bozhovich L.I. Jetapy formirovanija lichnosti v ontogeneze // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 95- 144.

11. Bredberri T. Jemocional'nyj intellekt. Samoe vazhnoe / Trevis Bredberri, Dzhin Grivz; Per. s angl. A.P.Isaevoj. – M.: AST: AST MOSKVA, 2008. – 187, [5] s.
12. Bredberri T. Jemocional'nyj intellekt 2.0 / Trevis Bredberri, Dzhin Grivz; Per. s angl. P.Mironova. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2010. – 192 s.
13. Brushlinskij A.V. Myshlenie i prognozirovanie // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.117-125.
14. Bharvani G. Vazhnee chem IJa! EJa: Jemocional'nyj intellekt. Trening «sekretnogo intelekta», kotoryj dajot jeffektivnost' v ljubom dele / Gitu Bharvani. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2009. – 218, [6] s.
15. Vygotskij L.S. Psihologija razvitija cheloveka / L.S.Vygotskij. – M.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Jeksmo, 2005. – 1136 s, il. – (Biblioteka vseмирnoj psihologii).
16. Gardner Govard. Struktura raz uma: teorija mnozhestvennogo intelekta: Per. s angl. – M.: OOO «I.D. Vil'jams», 2007. – 512s.: il.
17. Garskova G.G. Vvedenie ponjatija «jemocional'nyj intellekt» v psihologicheskiju teoriju // Anan'evskie chtenija-99: Tezisy nauchno-prakticheskoy konferencii. - SPb., 1999. - S. 25-26.
18. Goulman D. Jemocional'nyj intellekt / Djeniel Goulman; per. S angl. A.P. Isaevoj. – M.: AST: AST MOSKVA; Vladimir: VKT, 2009. – 478, [2] s.
19. Goulman D. Jemocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intelekta / Djeniel Goulman, Richard Bojacis, Jenni Makki; Per. s angl. – 3-izd. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2008. – 301 s.
20. Davydov V.V.Osobennosti teoreticheskogo myshlenija // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.544-547.
21. Dalaj-lama, P.Jekman. Mudrost' Vostoka i Zapada. Psihologija ravnovesija. / pod nauchnoj red. R.M.Granovskoj. – per.s angl. V.Kuzina – SPb.: Piter, 2011. – 304 s.: il. – (Serija «Sam sebe psiholog»).
22. Derevjanko S.P. Jemocional'nyj intellekt: problemy kategorial'nosti // Psihologija v sovremennom informacionnom prostranstve: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii / Smol.gos unt. – Smolensk: Izd-vo SmolGU, 2007. – Ch.1. – S.108-112.
23. Druzhinin V.N. Psihologija obshhijh sposobnostej. 3-e izd. – SPb.: Piter, 2008. – 368s.: il.
24. Ivanova I.A. Osnovnye napravlenija issledovanija social'nogo intelekta v otechestvennoj nauke i zarubezhom / Inna Ivanova//Sbornik nauchnyh trudov SevKavGTU. Serija «Gumanitarnye nauki». – 2006. - #3.
25. Il'in E.P. Jemocii i chuvstva. 2-e izd. – SPb.: Piter, 2011. – 783 s.: il.
26. Kanitc, Anja fon. EQ. Upravlenie jemocijami / Anja fon Kanitc; [per. s nem. S.V.Kosorotovoj]. – 2-e izd., ster. – M.: StartBook, 2010. – 128 s.: il., tabl. – (Laboratorija uspeha. Biznes-recepty!). – Dop. tit. l. nem.
27. Kets de Vris M. Mistika liderstva: Razvitie jemocional'nogo intelekta / Manfred Kets de Vris; Per. s angl. – 3-e izd., ispr. i dop. – M.: Al'pina Biznes Buks, 2007. – 276s.
28. Kognitivnaja psihologija. Uchebnik dlja vuzov / Pod.red. V.N.Druzhinina, D.V.Ushakova. – M.: PER SJe, 2002. – 480 s.
29. Krajg Zh. Jemocional'nyj intellekt. Dumaj, proschityvaj, pobezhvaj. – SPb.: Piter, 2010. – 176 s.: il. – (Serija «Sam sebe psiholog»).
30. Leont'ev A.N. Dejatel'nost' i lichnost' // Psihologija lichnosti / Rajgorodskij D.Ja. T.2. Hrestomatija. – Samara: Izdatel'skij Dom «Bahrah-M», 2008. – S. 165-196.
31. Majer G. Psihologija jemocional'nogo myshlenija // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.204-207.
32. Nosenko E.L., Kovriga N.V. Emocijnij intellekt, jak integral'na osobistisna vlastivist' // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2008. #9. S.22-30.
33. Panov V.G.Jemocii. Mify. Razum. – M.: Vyssh.shk., 1992. – 252 s.
34. Petrovskaja A.S. Jemocional'nyj intellekt kak determinanta rezul'tativnyh parametrov i processual'nyh karakteristik upravlencheskoj dejatel'nosti: dissertacija na soiskanie uchjonoj stepeni kandidata psihologicheskijh nauk: (19.00.03 – psihologija truda, inzhenernaja psihologija, jergonomika) / Petrovskaja Anastasija Sergeevna; GOU VPO «Jaroslavskij gosudarstvennyj universitet imeni P.G.Demidova». – Ja., 2007. – 225s.
35. Piazhe Zh. Priroda intelekta // Psihologija myshlenija / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, V.A Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuhova. – 2-e izd., pererab. i dop. - M.: AST: Astrel', 2008. – S.79-80.
36. Rejkovskij Ja. Jemocii i poznanie // Psihologija motivacii i jemocij / Pod. red. Ju.B.Gippenrejter, M.V.Falikman. – M.: AST: Astrel', 2009. – S.430-442.
37. Romenec' V.A. Istorija psihologii: XIX - pochatok XX stolittja: Navch. posibnik. – K.: Libid', 2007. s.832.
38. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L.Rubinshtejn. – SPb.: Piter, 2002. – 720s, il. – (serija «Mastera psihologii»).
39. Sergienko E.A., Vetrova I.I. Test Dzh.Mjejera, P.Sjelovej, D.Karuzo «Jemocional'nyj

intellekt» (MSCEIT v.2.0): Rukovodstvo. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010. – 176 s. (Metody psihologii).

40. Sergienko E.A., Vetrova I.I. Test Dzh.Mjejera, P.Sjelovej, D.Karuzo «Jemocional'nyj intellekt» (MSCEIT v.2.0): Rukovodstvo. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010. – 176 s. (Metody psihologii).

41. Sergienko E.A., I.I.Vetrova. Jemocional'nyj intellekt: model', struktura testa (MSCEIT V2.0), russkojazychnaja adaptacija / Sergienko E.A., I.I.Vetrova // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoy i universitetskoj psihologii). – S.308-331. – Bibliogr.: 26 nazv.

42. Stejn Stiven Dzh., Buk Govard I. Pervagi EQ: Emocijnij intellekt ta vashi uspihi; Per. z angl. O.A.Latish. – Dnipropetrovs'k: Balans Biznes Buks, 2007. – 384 s.

43. Subbotskij E.V. Strojashheesja soznanie. M.: Smysl, 2007. – 423 s.

44. Tihomirov O.K., Klochka V.E. Jemocional'naja reguljacija myslitel'noj dejatel'nosti // Voprosy psihologii, 1980. #5, S. 23-31.

45. Ushakov D.V. Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: nadezhdy, somnenija, perspektivy / D.V.Ushakov // Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: Ot processov k izmerenijam / Pod red. D.V.Ljusina, D.V.Ushakova. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009. – 351 s. (Integracija akademicheskoy i universitetskoj psihologii). – S.11-30. – Bibliogr.: 26 nazv.

46. Holodnaja M.A. Kognitivnye stili. O prirode individual'nogo uma. – 2-e izd. – SPb.: Piter, 2004. – 384 s.: il. – (Serija «Mastera psihologii»).

47. Chapmjen M. Jemocional'nyj intellekt. / Margaret Chapmjen [per. s angl. I.Jushhenko]. – M.: Izdatel'stvo Gippo, 2010. – 144 s.